

SSAKI

Jolanta Bartmańska & Romuald Mikusek

WSTĘP

Środowisko Parku Narodowego Gór Stołowych stwarza dobre warunki ssakom prowadzącym różnorodny tryb życia, oferując dużą mozaikę niejednorodnych środowisk na niewielkim obszarze. Ssaki zasiedlają niemal wszystkie środowiska Parku. Rozległe zrównania porastają tu bory świerkowe, z lokalnymi skupiskami buków, wiązów, modrzewi i jaworów. Nierzadko spośród nich wyłaniają się strome urwiska i odsłonięte skałki piaskowcowe o fantazyjnych kształtach. Krajobraz wzbogacają rozległe torfowiska i łąki. Z górskich źródeł biorą początek strumienie, których część pozostaje zasobna w wodę przez cały rok, inne wypełniają się wodą jedynie po obfitszych opadach deszczu. Wiele ssaków to gatunki o dużej tolerancji środowiskowej, inne zamieszkują tylko wąski zakres siedlisk. Większość ssaków żyje pod osłoną lasu. Ssaki preferujące otwarte tereny znajdują schronienie w norach. Wiele gatunków wymaga środowisk o wysokiej wilgotności, część z nich doskonale pływa, w wodzie zdobywa pożywienie i całe życie spędza na pograniczu ładu i wody.

Choć fauna ssaków PNGS jest ciągle jeszcze niewystarczająco poznana, wiadomo, że zespół ssaków tego terenu jest bogaty i różnorodny, pomimo małej powierzchni Parku i braku większych cieków oraz zbiorników wodnych. Żyje tu ponad 50 spośród 97 lądowych i ziemno-wodnych gatunków ssaków znanych z terenu Polski. Są to przedstawiciele rzędu owadożernych (7), nietoperzy (15), gryzoni (14), zajęczaków (1), drapieżnych (10) oraz parzystokopytnych (6). Ponad połowa gatunków podlega ochronie prawnej.

Na terenie PNGS żyją cenne dla regionu i kraju ssaki – popielica, orzesznica, koszatka, gronostaj i ryjówka górską, a także szereg gatunków nietoperzy, niektórych silnie zagrożonych jak np. nocek łydkowłosy, mroczek posrebrzany, mroczek poźlocisty i mopek. Mają one szansę na utrzymanie się na terenie Parku pod warunkiem

zachowania typowych dla nich biotopów. Ochrona pilchowatych i nietoperzy wymaga przeciwdziałania dewastacji i fragmentacji lasów, utrzymania ciągłości starodrzewów i zakładania specjalnych budek, w których zwierzęta mogłyby znaleźć schronienie z braku wystarczającej liczby starych, uschniętych drzew stojących. Pierwsze skrzynki dla popielicy zawisną już pod koniec 2007 roku. Dla drobnych ssaków z rodziny ryjówkowatych ważne jest zachowanie naturalnych wilgotnych i podmokłych siedlisk.

PRZEGLĄD GATUNKÓW

Owadożerne

Ssaki owadożerne to drobne drapieżniki polujące na owady. Ich małe rozmiary wiążą się z wysokim metabolizmem i dużym dobowym zapotrzebowaniem pokarmowym, które u najmniejszych przedstawicieli przewyższa ciężar ich ciała. Z tej przyczyny pozostają aktywne praktycznie przez całą dobę. Przeszukują ściółkę w poszukiwaniu bezkręgowców, głównie owadów. Kilkugodzinny brak pożywienia prowadzi do ich śmierci. Ssaki owadożerne są reprezentowane przez jeże, krety i mniej znane ryjówki, rzęsorki i zębiełki.

Jeże: zachodniego (*Erinaceus europaeus*) i wschodniego (*E. concolor*) widuje się najczęściej na skraju lasów mieszanych i w zaroślach. Szczególnie często można się na nie natknąć wiosną, w okresie godów, i jesienią, kiedy intensywnie żerują przed hibernacją i szukają miejsca na zimowe schronienie. Góry Stołowe leżą na obszarze zwartego zasięgu jeża zachodniego, ale można się tu spodziewać także jeża wschodniego, występującego w paśmie sąsiednich Gór Bystrzyckich (MISZCZYŹYŃ & MIKUSEK 1995). Oba gatunki są do siebie bardzo podobne, dlatego trudno je rozróżnić po cechach zewnętrznych. Kret (*Talpa europaea*) występuje wszędzie, gdzie miąższość gleby

jest na tyle duża, by mógł kopać podziemne korytarze i znaleźć odpowiednią ilość pożywienia. Chętnie osiedla się na obrzeżach lasów i śródleśnych polanach. Kopczyki kreta obserwowano między innymi w Karłowie (760 m n.p.m.) (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Ryjówka aksamitna (*Sorex araneus*) i ryjówka malutka (*S. minutus*) to najliczniejsze ssaki owadożerne. Zamieszkują rozmaite środowiska (brzegi strumieni, łąki górskie, zarośla i lasy), preferują jednak bardzo wilgotne, podmokłe, a nawet mokre siedliska występujące np. koło Karłowa i na Łąkach Łężyckich. Zasiedlają brzegi małych cieków, torfowiska i mokradła na całym terenie PNGS, gdzie ryjówka aksamitna jest liczniejsza od ryjówki malutkiej (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Ryjówka górská (*Sorex alpinus*) jest dużo rzadsza od poprzednich. W Polsce występuje wyspowo (HAITLINGER & HUMIŃSKI 1964, HAJDUK i in. 1969, HAITLINGER 1973, CHUDOBA i in. 1973), wyłącznie w Karpatach i Sudetach, zwykle powyżej 500 m n.p.m. (WISZNIOWSKA & STEFANIAK 1996, BARTMAŃSKA i in. 2000, BARTMAŃSKA & MOSKA 2007, MOSKA i in. w druku), ale jest także spotykana niżej, na wysokości około 350 m n.p.m. (HAITLINGER & HUMIŃSKI 1964, HAITLINGER 1973, HUMIŃSKI 1976, MIKUSEK 1999). Zasiedla wilgotne i podmokłe biotopy, zwłaszcza wykroty i brzegi potoków górskich. W PNGS stwierdzono jej występowanie w okolicy Szczelińca (MIKUSEK 1999). Rzęsorek rzeczek (*Neomys fodiens*) jest pospolitym, choć niezbyt licznie występującym gatunkiem, zasiedlającym wyspowo brzegi cieków oraz zbiorników wodnych w całej Polsce. Doskonale pływa i nurkuje polując na rozmaite bezkręgowce oraz kręgowce (np. narybek i małe żaby), często większe od siebie. W ich obezwładnieniu pomaga mu jad zawarty w ślinie. W Górach Stołowych został stwierdzony jedynie na peryferiach Kudowy-Zdroju, znane są natomiast jego liczne stanowiska z różnych pasm Sudetów. Rzęsorek mniejszy (*Neomys anomalus*) w niektórych rejonach kraju tworzy izolowane populacje o charakterze reliktowym. Wszędzie jest znacznie rzadszy niż rzęsorek rzeczek, z którym niekiedy współwystępuje (RYCHLIK 2000). Z tego względu jest zamieszczony w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt.

Preferuje siedliska eutroficzne, zatorfione, bagienne i płytkie strumyki, często spotykany jest w łągach olszowo-jesionowych. W Sudetach jest bardzo rzadki, zwłaszcza w ich środkowej i zachodniej części (HAITLINGER 1973, PIKULSKA & MIKUSEK 1999a, b, BARTMAŃSKA & MOSKA 2004a, b, c; 2007, MOSKA & BARTMAŃSKA 2004a, b). Rzęsorek mniejszy był stwierdzony w Górach Stołowych, Sowich, Żółtych oraz w Masywie Śnieżnika (BARTMAŃSKA & MOSKA 2004a, b, c, 2007, MOSKA & BARTMAŃSKA 2004a, b). Był obserwowany także w Broumowskich Stenach, stanowiących przedłużenie Gór Stołowych w kierunku północno-wschodnim, już po stronie czeskiej (REJL 1998). Na terenie PNGS nie został dotychczas stwierdzony, chociaż istnieje duże prawdopodobieństwo jego występowania. Ponieważ gatunek ten związany jest z podmokłymi łąkami i turzycowiskami, można się go spodziewać na Torfowisku Batorowskim. Zębiełek karliczek (*Crocidura suaveolens*) nie został dotychczas wykryty na terenie PNGS, chociaż wiadomo, że jest stałym składnikiem zespołu drobnych ssaków na terenie całej południowo zachodniej Polski (PUCEK & RACZYŃSKI 1983), także w Sudetach (HAITLINGER 1973), na przedgórzu Gór Sowich, Bardzkich i Bystrzyckich (PIKULSKA & MIKUSEK 1998). W dużym stopniu synantropijny, występuje w ogrodach i miejscach ruderalnych w pobliżu zabudowań.

Nietoperze

Na terenie PNGS stwierdzono występowanie 15 gatunków nietoperzy, reprezentujących nocniki, mroczki, borowce, karliki i gacki, należące do rodziny mroczkowatych. Niektóre z nich są wyjątkowo rzadkie. Główne przyczyny zagrożenia wielu gatunków nietoperzy to utrata siedlisk i zmniejszanie się zasobów pokarmowych. Wielkim zagrożeniem dla nietoperzy jest niszczenie starych dziuplastych drzew, w których znajdują schronienie. Wycinanie ich powoduje również zmniejszenie obfitości i różnorodności owadów stanowiących bazę pokarmową tych ssaków. Silnie zagrożone są: nocek orzęsiony, nocek łydkowłosy, borowiaczek, mroczek posrebrzany, mroczek pozłocisty i mopek (GŁO-

WACIŃSKI 2001). Natomiast nocek duży, nocek Natterera, nocek wąsatek, nocek rudy, mroczek późny, karlik większy, borowiec wielki i gacek brunatny nie są bezpośrednio zagrożone. Większość nietoperzy zasiedlających PNGS latem chroni się w dziuplach lub w szczelinach skalnych. Zimą nietoperze spędzają w jaskiniach. Niepokojenie hibernujących osobników, powodujące ich przebudzenie, prowadzi do szybszego wyczerpania nagromadzonych na czas hibernacji rezerw energetycznych. Podczas budzenia nietoperze zużywają tak wielkie ilości energii, że nie są w stanie przeżyć do końca hibernacji. Nietoperze polują głównie na obrzeżach lasu, gdzie występuje obfitość owadów. Stosowanie herbicydów i pestycydów wpływa na nie negatywnie. Zawarte w tkankach owadów szkodliwe związki chemiczne kumulują się w ciele długowiecznych nietoperzy, obniżając ich potencjał rozrodczy i życiowy. Stanowiska wszystkich opisanych niżej gatunków (z wyjątkiem karlików, borowiaczka i mopka) zostały stwierdzone w wyniku badań prowadzonych w 1999 w Górach Stołowych przez Koło Chiropterologów przy Uniwersytecie Wrocławskim oraz PTPP Pro Natura (MIKUSEK & PIKULSKA 1999).

Nocek duży *Myotis myotis* jest licznie spotykany, zwłaszcza w południowej i środkowej Polsce. Prawdopodobnie właśnie tego gatunku dotyczy wzmianka o stwierdzeniu nietoperzy w latach 1920tych z okolic Dusznik-Zdroju (SEIDEL 1929), a w 1999 wykazany w kościele w Lewinie Kłodzkim i Pstrążnej. Poluje na obrzeżach lasów, a także na otwartych terenach. Na łowy wylatuje późno. Zimuje w jaskiniach, w temperaturze 4-10°C; nasze nietoperze często spędzają zimą w jaskiniach Czech i Słowacji. Znane są z dalekich przelotów, liczących setki kilometrów. Jest wymieniony w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej Unii Europejskiej. Nocek Natterera (*Myotis nattereri*) był stwierdzony na trzech stanowiskach w granicach Parku. Zasiedla prześwietlone lasy, a poluje na ich obrzeżach. Nocek Brandta (*Myotis brandtii*) i nocek wąsatek (*M. mystacinus*) to gatunki eurytopowe. Polują wśród drzew i na terenach otwartych, często nad wodami. Bliźniacze gatunki z grupy *mystacinus/brandtii* wykryto na czterech

stanowiskach w granicach PNGS. Nocek rudy (*M. daubentoni*) jest jednym z licznie spotykanych nietoperzy. W PNGS był stwierdzony na szeregu stanowisk. Nocek łydkowłosy (*M. dasycneme*), stwierdzony w Kudowie-Zdroju, jest związany z otwartymi zbiornikami wodnymi. Jako skrajnie zagrożony został ujęty w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt oraz w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej Unii Europejskiej. Mroczek późny (*Eptesicus serotinus*) to jeden z naszych większych i pospolitszych nietoperzy, o ciemnych błonach skrzydłowych i uszach. Poluje głównie na duże owady. Jego kolonia rozrodcza została znaleziona w Pasterce, a trzy inne w otulinie Parku. Mroczek pozłocisty (*E. nilssoni*) jest związany z lasami oraz terenami górkami i wyżynnymi. W PNGS stwierdzono go na kilkunastu stanowiskach i prawdopodobnie jest najczęstszy spośród mroczków. Jak wszystkie mroczki jest odporny na zimno. Zimuje w niskich temperaturach, w pobliżu wylotów jaskiń. Mroczek posrebrzany (*Vespertilio murinus*) jest jednym z naszych rzadszych nietoperzy, ujętym w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt. Zamieszkuje leśne i skaliste tereny. W 1999 w Karłowie wykryto kolonię złożoną z 28 samców. Znaleziono też kilka niżej położonych stanowisk tego gatunku. Karlik większy (*Pipistrellus nathusi*), gatunek górski, związany z lasami liściastymi i mieszаныmi, pojawia się w PNGS. Borowiec wielki (*Nyctalus noctula*) to jeden z największych polskich nietoperzy. Związany jest z lasami, najchętniej zamieszkuje dziuple. Latem 1999 znaleziony został na kilku stanowiskach w PNGS. Borowce wylatują na łowy bardzo wcześnie, jeszcze przed zachodem słońca i latają wysoko, ponad koronami drzew, dzięki czemu można je łatwo zaobserwować. Gacek brunatny (*Plecotus auritus*) żyje w lasach i na terenach skalistych. Należy do rzadziej spotykanych nietoperzy. W 1999 znaleziono cztery stanowiska tego gatunku, w tym kolonie rozrodcze w Lewinie Kłodzkim i Pstrążnej. Mopek (*Barbastella barbastellus*), stwierdzony koło Radkowa (RUPRECHT 1983), należy do często spotykanych w Polsce gatunków, choć w innych krajach Europy jest już zagrożony (wymieniony w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej).

Zajęczaki

Zając szarak (*Lepus capensis*) jest związany z otwartymi terenami, jednak dobrze dostosowuje się również do innych środowisk. Wydaje się dość przywiązany do miejsca, jeśli czuje się w nim bezpiecznie. W całej Polsce od szeregu lat zaznaczał się wyraźny spadek jego liczebności. W ostatnich latach w Górach Stołowych zajęce znowu obserwowane są regularnie i dużo częściej. Spotykane są przede wszystkim na polanach, łąkach i nieużytkach, ale także wewnątrz lasów na znacznych wysokościach.

Gryzonie

Wśród gryzoni w PNGS spotykamy gatunki pospolite w całej Polsce, ale także rzadkie i zanikające. Gryzonie są ssakami niewielkimi i średniej wielkości, o zróżnicowanych preferencjach siedliskowych. Są roślinożerne, z tendencją do wszystkożerności. Charakteryzuje je wysoka rozrodczość.

Wiewiórka pospolita (*Sciurus vulgaris*) jest łatwa do zauważenia, pospolita i dość liczna. Zarówno same wiewiórki jak i ślady ich żerowania spotyka się powszechnie w lasach PNGS. Występują tu dwie odmiany barwne. Liczniejsza jest odmiana melanistyczna. Liczebność wiewiórki zależy między innymi od urodzaju nasion świerka i podlega wahaniom z roku na rok. Z reguły wiewiórka zakłada gniazda na świerkach, ale zauważono, że niekiedy próbuje wykorzystywać na miejsce gniazdowania wnęki skalne, co można uznać za zachowania przystosowawcze w warunkach Gór Stołowych (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Piżmak (*Ondatra zibethicus*), sprowadzony z Ameryki do Czech, pojawił się samorzutnie w Polsce w latach dwudziestych i obecnie występuje na terenie całego kraju. Jest gatunkiem łownym. W samym Parku Narodowym nie był dotychczas stwierdzony (MIKUSEK & PIKULSKA 1999), ale zasiedla brzegi większych cieków wodnych Gór Stołowych, szczególnie w miejscach z obfitą roślinnością przybrzeżną, stanowiącą jego pożywienie, np. nad potokiem Klikawa czy Czermnica. Nornica ruda (*Clethrionomys glareolus*) jest gatunkiem leśnym i wymaga do życia przynajmniej zakrzaczenia terenu.

Jest pospolita i liczna na całym obszarze Parku. Odżywia się zielonymi częściami roślin oraz nasionami i owocami drzew. Jest to jeden z gatunków najliczniej reprezentowanych w zespołach drobnych ssaków (MIKUSEK & PIKULSKA 1999; BARTMAŃSKA i in. 2000). Karczownik (*Arvicola terrestris*) w Polsce od 2004 jest objęty częściową ochroną, jeśli bytuje poza sadami, ogrodami i uprawami leśnymi. Najchętniej zakłada nory nad brzegami potoków na nieużytkach, w wilgotnej i zwięzłej glebie. Na jego obecność wskazują pośrednio kopczyki wyrzucanej ziemi, podobne do krecich, ale spotykane na mokrych polanach, na obrzeżu torfowisk, w zaroślach w pobliżu wody, na terenach, których zdecydowanie unika kret ze względu na wysokości poziom wody. Darniówka pospolita (*Pitymys subterraneus*) żyje w lasach i na terenach otwartych w małych koloniach rozmieszczonych wyspowo w całym kraju. Buduje rozległe nory w miejscach wilgotnych. Rzadko przebywa na powierzchni. Żywi się głównie korzeniami roślin, trawami, ziołami i nasionami. Nie była stwierdzona na terenie PNGS, jednak wiadomo, że zasiedla lasy świerkowe regla dolnego i górnego oraz poręby w innych częściach Sudetów (HAILLINGER 1973, MISZCZYŹYŃ & MIKUSEK 1995, WISZNIOWSKA & STEFANIAK 1996, PIKULSKA & MIKUSEK 1998, 1999a, BARTMAŃSKA & MOSKA 2004). Nornik bury (*Microtus agrestis*), pospolity w całej Polsce (PUCEK 1984), zasiedla rozmaite środowiska, a najchętniej bytuje w podmokłych lub wilgotnych biotopach leśnych, nad brzegami cieków wodnych porośniętych turzycami i trawami. Znalaziono go w lesie koło Batorowa i na Wielkim Torfowisku Batorowskim (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Nornik zwyczajny (*Microtus arvalis*) zamieszkuje obszary otwarte - pola i suchsze łąki. Jest pospolitym szkodnikiem, zjadającym zielone części roślin. Co kilka lat występuje masowo. Dominuje w pokarmie wielu ssaków i ptaków. Jest aktywny cały rok. Zimą wykorzystuje drażone w darni płytkie korytarze biegowe, którymi przemieszcza się pod śniegiem. Labirynt tych korytarzy jest szczególnie dobrze widoczny wiosną, bezpośrednio po zaniku pokrywy śnieżnej. Prawdopodobnie jest to najliczniejszy ssak na terenie Parku. Mysz domowa (*Mus musculus*) jest ga-

tunkiem synantropijnym, najczęściej przebywa w pobliżu zabudowań, ale latem migruje do niezbyt odległych lasów i tam pozostaje do późnej jesieni. Szczur śniady (*Rattus rattus*) i szczur wędrowny (*R. norvegicus*) to gatunki synantropijne, rzadko spotykane poza osiedlami ludzkimi, ale podobnie jak mysz domowa latem emigrują daleko od zabudowań. Szczur wędrowny, znany z terenu całej Polski, został znaleziony w wyplawkach puchacza koło Wolan (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Obszar występowania szczura śniadego obejmuje tereny południowo-zachodniej Polski, a zatem można się go spodziewać także w PNGS. Mysz leśna (*Apodemus flavicollis*) występuje licznie we wszystkich typach lasu, a szczególnie preferuje zacienione i wilgotne siedliska w liściastych i w mieszanych drzewostanach. Licznie zasiedla buczyny, gdzie znajduje obfitość pożywienia. Chętnie wychodzi na śródleśne łąki, natomiast wyraźnie unika turzycowisk i otwartych terenów. Mysz zaroślowa (*A. sylvaticus*) w PNGS zasiedla podobne biotopy co mysz leśna, ale jest znacznie rzadsza. Z tego względu od 2004 jest w Polsce objęta częściową ochroną gatunkową. Stwierdzona została w okolicach Kudowy w 1995 (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Preferuje suche, prześwietlone słońcem lasy i zarośla zarówno w górach jak i na niżu całej Polski. Mysz polna (*A. agrarius*) jest pospolita na nieużytkach, w zaroślach i na brzegach lasów oraz na otwartych, użytkowanych rolniczo terenach. Jesienią, po sprzątnięciu pól, migruje masowo w różne biotopy, gdzie może zdominować inne drobne ssaki. Na zimę przenosi się do zabudowań. Jest widywana na terenie PNGS i znajdowana w wyplawkach sów. Odżywia się zróżnicowanym pokarmem, głównie roślinnym. Sama stanowi ważny składnik pokarmu wielu gatunków ssaków i ptaków drapieżnych. Pilchowate to jedyne nadrzewne gryzonię w naszej faunie. Aktywne są nocą. Zimą przesypiają. Mają zdolność do odrzucania (autotomii) ogona, co często ratuje im życie w razie spotkania z drapieżnikiem. Należą tu żołądnica, popielica, koszatka i orzesznica; trzy ostatnie gatunki żyją w PNGS. Koszatka (*Dryomys nitedula*) zamieszkuje różne, mieszane, liściaste i iglaste lasy. Umieszczona w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt, jest gatunkiem zanikającym

od zachodu, a północno-zachodnia granica jej zasięgu w Europie biegnie przez Góry Stołowe i sąsiednie Góry Orlickie (KRATOCHVIL 1967, za ANDERA 1987). Na terenie Parku zlokalizowano ją na trzech stanowiskach (PIKULSKA & MIKUSEK 2007). Popielica (*Glis glis*) (Fot. 1) w Polsce jest gatunkiem rzadkim, miejscami dość liczny. W XX w. zaobserwowano ustępowanie popielicy - podobnie jak w przypadku koszatki - postępujące od zachodu kraju (PUCEK 2001) i umieszczono ten gatunek w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt. Jak wszystkie pilchowate, przejawia nocną aktywność, co utrudnia wykrywanie jej obecności. Mimo to w ostatnich kilku latach stwierdzono wiele nowych stanowisk popielicy w Sudetach, szczególnie w ich środkowej i wschodniej części (PIKULSKA & MIKUSEK 1997; BARTMAŃSKA & MOSKA 2004, MOSKA i in. 2007 w druku). Również w Górach Stołowych, zwłaszcza w ich północnej części oraz w samym Parku, popielica była często spotykana (HAJDUK & STAWARSKI 1959), a i obecnie w odpowiednich środowiskach występuje dość licznie (MIKUSEK & PIKULSKA 1999, PIKULSKA & MIKUSEK 1997). Preferuje lasy bukowe, ale występuje też w lasach mieszanych i starszych borach świerkowych (PIKULSKA & MIKUSEK 1997, MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Często zajmuje budki dla ptaków, w których ściele gniazda z liści buka. Młode pozostają razem z matką aż do jesieni, prawdopodobnie także podczas pierwszej hibernacji. Popielica ma bardzo dobrze rozwinięty słuch i wzrok, jednak jej nocna aktywność sprawia, że niekiedy pada ofiarą sów. Sen zimowy trwający od października do kwietnia lub dłużej, zależy od warunków pogodowych, popielica spędza pod ziemią, niekiedy chroniąc się w zabudowaniach gospodarskich (Radków, Szczytna). Orzesznica (*Muscardinus avellanarius*) jest w PNGS najliczniejsza z pilchowatych. Zasiedla liściaste, mieszane i iglaste drzewostany zwłaszcza, gdy w podszycie obecna jest leszczyna. Podobnie jak popielica chętnie zajmuje budki dla ptaków. Spotykana jest także w maliniakach i zaroślach jeżyny. Znaleziono też gniazdo na Wielkim Torfowisku Batorowskim, w okolicach Batorowa i w obwodzie ochronnym Jeleniów (MIKUSEK & PIKULSKA 1999, MIKUSEK i in. 2001, PIKULSKA & MIKUSEK 2007).

Drapieżne

Należą tu ssaki lądowe i ziemnowodne, odżywiający się mięsem innych kręgowców. Cechuje je wielka sprawność fizyczna i doskonale rozwinięte narządy zmysłów. W uzębieniu wyróżniają się silnie rozwinięte kły i łamacze.

Niedźwiedź brunatny (*Ursus arctos*). Samotny młody niedźwiedź, który prawdopodobnie przywędrował z Karpat, przebywał w Sude tach przez ponad siedem lat (1991-1998), przemieszczając się między Górami Wałbrzyskimi, Bialskimi, Żłotymi oraz czeskimi Jesionikami (JAKUBIEC 1995, JAKUBIEC & SPISEK 1998). Trasy wędrówek wskazują, że mógł przechodzić między Górami Stołowymi i Orlickimi. Przypuszczalnie gawrował w Górach Bialskich lub Żłotych oraz w Górach Wałbrzyskich. Niedźwiedź unikał spotkań z ludźmi i nie czynił szkód. Chociaż Góry Stołowe, jako małe i intensywnie penetrowane przez turystów, potencjalnie nie stanowią dobrej ostoi dla tak potężnego zwierzęcia, to jest szansa, że niedźwiedź może się tu pojawiać częściej jako gatunek przechodni, jeśli jego liczebność i status ochronny się nie zmieni. Wilk (*Canis lupus*), podobnie jak niedźwiedź, nie ma prawdopodobnie szans na osiedlenie się w tutejszych lasach z powodu intensywnej penetracji turystycznej, skoncentrowanej na małym obszarze PNGS. Po wojnie bardzo rzadko donoszono o przechodzeniu wilków przez Góry Stołowe. Jedyne udokumentowane stwierdzenie z ostatnich lat pochodzi z 26 kwietnia 2000, kiedy to widziano waderę w okolicach Wielkiego Torfowiska Batorowskiego. Przechodnie osobniki były również obserwowane sporadycznie w południowej części sąsiednich Gór Bialskich i Orlickich (MIKUSEK & PIKULSKA 1999, MIKUSEK 2004 inf. ustna). Warto jednak zauważyć, że wielkość terytorium watahy wilczej składającej się z kilku osobników wynosi w Bieszczadach 82–90 km² (ŚMIETANA & WAJDA 1997), a w Puszczy Białowieskiej dochodzi nawet do 173-294 km² (OKARMA i in. 1998, JĘDRZEJEWSKI i in. 2002). Obszar polskiej części Gór Stołowych to ponad 100 km², a biorąc pod uwagę bezpośrednio sąsiedztwo innych kompleksów leśnych, w tym Gór Bystrzyckich i Orlickich (ok. 250 km²), od których oddziela

jedynie droga szybkiego ruchu, można uznać, iż istnieją tu warunki dla życia co najmniej jednej watahy wilczej. Jenot (*Nyctereutes procyonoides*) jest gatunkiem inwazyjnym, konkurującym z rodzimymi drapieżnikami. Jest oportunistą pokarmowym. Jego rola w biocenozie jest oceniana negatywnie. Preferuje podmokłe środowiska leśne, brzegi cieków i zbiorników wodnych. Dobrze pływa, chętnie wędruje i zmienia miejsca pobytu. Pierwsze stwierdzenie z terenu PNGS pochodzi z 2007 roku (RM). W sąsiedztwie obserwowany był również po raz pierwszy dopiero w ostatnich latach. Sieć strumyków, tereny podmokłe i torfowiska stwarzają warunki przyjazne dla jenota, z tego względu można przypuszczać, że będzie się pojawiał częściej i podobnie jak w całym kraju stanie się stałym elementem tutejszej fauny. Lis (*Vulpes vulpes*) jest pospolity na całym terenie Parku. Łatwo adaptuje się do różnych środowisk. Inteligentny i czujny, dzień spędza w ukryciu lub przemyka dobrze znanymi i mało uczęszczanymi przez turystów szlakami, niekiedy nawet nie czekając zmierzchu. Lis wywiera presję na młode sarny i niewielką populację zająca, konkuruje również o terytoria z borsukiem. Rzadko kopie nory, za to chętnie wykorzystuje na schronienia wnęki w skałach i skalne labirynty. W Parku zauważono pierwsze oznaki synantropizacji lisa w postaci zmniejszenia dystansu ucieczki i żerowania w dzień na odpadkach w pobliżu parkingów. Jego populacja w ostatnich latach uległa wzrostowi. Borsuka (*Meles meles*) (Fot. 2) można spotkać w nocy na głównych drogach Parku. Miejsca stałego przebywania borsuków poprzecinane są wydeptanymi ścieżkami, gdzie widać charakterystyczne tropy, dołki wygrzebane w poszukiwaniu dżdżownic i latryny. Nory wykopuje samodzielnie. Jako schronienie wykorzystuje tu bardzo często naturalne szczeliny wybierając z nich ziemię. Niektóre nory mogą być używane stale lub na przemian z lisem nawet przez 20 lat i więcej, a także czasowo opuszczane (NADOLSKA & BARTMAŃSKA 2000, BARTMAŃSKA & NADOLSKA 2003). Występowaniu borsuka w obrębie Parku sprzyja obecność otwartych łąk, znaczny udział gatunków liściastych i bliskość niewielkich cieków wodnych (NADOLSKA & BARTMAŃSKA 1998, 2000). W PNGS został stwierdzony na kilkun-

stu stanowiskach; najczęściej spotykany jest w okolicach Rogowej Kopy, Skalnych Grzybów i w obwodzie ochronnym Studzienna (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Wydra (*Lutra Lutra*) na przełomie lat 1980tych i 1990tych w Polsce przechodziła kryzys liczebności. Wtedy to przestano ją notować nawet w granicach większości Parków Narodowych. Obecnie występuje na terytorium całego kraju, a jej populacja stale wzrasta. Wydra żyje samotnie, swoje terytorium znakuje odchodami i wydzieliną specjalnych gruczołów zapachowych. Jej obecność zdradzają także resztki ryb pozostawione po uczcie na brzegach cieków i zbiorników wodnych. Ślady obecności wydry stwierdzono w obrębie otuliny, na potoku Klikawa i Czernica, koło Kudowy-Słone i Wambierzyc (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Od szeregu lat wydra bytuje też po czeskiej stronie na Stenavie, gdzie wykryto cztery stanowiska (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Jest objęta ochroną częściową (poza stawami rybnymi). Korzysta również z ochrony zapewnianej przez prawo międzynarodowe (Konwencja Berneńska (zał. II), Konwencja Waszyngtońska (zał. II), Rozporządzenie Rady WE (załącznik A) i Dyrektywa Siedliskowa (zał. II i IV)). Kuna leśna (*Martes martes*) występuje w PNGS, choć nie jest zbyt liczna. Obserwowano ją trzykrotnie: dwa razy w 1998 - na Przedniej Borowej Kopie i nad Darnkowem oraz raz w 2004 na Rogowej Kopie (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Kuna leśna zamieszkuje skraje lasów, rzadziej spotykana jest w ich głębi. Poza okresem wychowywania młodych często prowadzi koczowniczy tryb życia. Kuna domowa (*Martes foina*) schronienie znajduje w stosach drewna i na skrajach lasów, w środowisku chętnie wykorzystywanym także przez kunę leśną, choć w przeciwieństwie do niej chętnie odwiedza też wnętrza borów. Na terenie Parku wydaje się liczna, lecz ze względu na nocny tryb życia spotykana jest rzadko. Wielokrotnie obserwowana była na zboczach Czarnej Kopy, w Karłowie oraz w okolicach Kudowy- Zdroju (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Tchórz zwyczajny (*Mustela putorius*) podobnie jak kuna występuje na całym terenie. Prowadzi koczowniczy tryb życia i dostosowuje się do różnych siedlisk. Podstawowy pokarm tchórza stanowią gryzonie leśne. Liczne obserwacje

tchórza pochodzą z lasów przy południowo-zachodniej granicy PNGS, Kudowy-Zdroju i Lewina Kłodzkiego. Widywany bywał również koło Wolan, Karłowa i Pasterki (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Gronostaj (*Mustela erminea*) zamieszkuje wilgotne łąki oraz brzegi cieków i zbiorników wodnych. Aktywny o zmierzchu, jest trudny do zaobserwowania. Ponadto często zmienia miejsca pobytu, a jako kryjówki wykorzystuje zwykle nory gryzoni. Na terenie PNGS jest bardzo rzadki, był obserwowany w okolicy Wolan i pod Skałami Puchacza (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Łasica łąska (*Mustela nivalis*) jest najmniejszym i dość liczny drapieżnikiem w Polsce. Aktywna w dzień i w nocy, zamieszkuje bardzo różnorodne środowiska, zarówno lasy jak i łąki. Jej liczebność w poszczególnych latach jest zmienna i uzależniona od obfitości gryzoni stanowiących jej zasadniczy pokarm (norniki i myszy). W Parku jest prawdopodobnie dość liczna, lecz nieczęsto spotykana; obserwowano ją w okolicy Wolan i Kudowy-Zdroju (MIKUSEK & PIKULSKA 1999).

Parzystokopytne

Te roślinożerne ssaki, dużych rozmiarów, w obu parach kończyn mają dobrze rozwinięte tylko dwa palce. Młode osobniki cechuje duża samodzielność już w kilka godzin po urodzeniu.

Dzik (*Sus scrofa*) może żyć w różnych warunkach środowiskowych, preferuje jednak młodniki na wilgotnych stanowiskach i większe kompleksy lasów liściastych i mieszanych, gdzie znajduje odpowiednie zasoby pokarmowe i rzadko odwiedzane przez człowieka ostoje. Na miejsca dziennego wypoczynku wybiera oprócz gęstych młodników podstawy ścian skalnych, labirynty i wnęki skalne. Najliczniejszy jest w żyźniejszych lasach poniżej 700 m n.p.m., np. na obszarze źródłiskowym Pośny. Spotykany jest na całym terenie, łącznie z wyżej leżącymi partiami. Na zimę przemieszcza się w niższe położenia, przy wyjątkowo ostrych warunkach pogodowych opuszczając obszar Parku. Sarna (*Capreolus capreolus*) (Fot. 3) jest pospolita na całym terenie, unika jednak wyższych położań oraz wnętrza rozległych drzewostanów. Spotyka się ją nierzadko na odłogach i nieużytkach, rów-

niez w lasach miejskich. Mozaikowy krajobraz lasów i otwartych przestrzeni jest ulubionym środowiskiem sarny. O zmierzchu spotkać można sarny wychodzące na polany leśne. W zimę opuszczają wierzchowiny Gór Stołowych, kiedy głęboka pokrywa śnieżna uniemożliwia żerowanie. Jeleń europejski (*Cervus elaphus*) (Fot. 4) na terenie Parku trzyma się wyżej położonych, zwartych borów. W okresie zimowym, zwłaszcza przy dużej pokrywie śnieżnej, odbywa migracje w niżej położone rejony. Obserwuje się także migracje dobowe, kiedy jelenie schodzą niżej i ukrywają się w młodszych świerczynach, co może być wynikiem dużego ruchu turystycznego (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). W okresie rykowiska porykiwania oraz odgłosy walk między samcami nasilone są szczególnie w okolicach Karłowa, Skalniaka oraz Czarnej i Rogowej Kopy. Rankiem lub tuż po zachodzie można je nie tylko usłyszeć, ale również zobaczyć ze Szczelińca czy Narożnika. W stosunku do jelenia i sarny prowadzona jest w Parku Narodowym praktyka łowiecka (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Daniel (*Dama dama*) jest gatunkiem śródziemnomorskim, wywodzącym się z Azji Mniejszej. Do Polski sprowadzony został w XVIII w. W 1997 pięć osobników uciekło z hodowli w Jeleniowie. W późniejszych latach nie były obserwowane. Muflon (*Ovis ammon*) podobnie jak daniel jest w Górach Stołowych, elementem obcym a więc też niepożądanym. Kilka osobników spotykanych było sporadycznie w lasach powyżej Radkowa, po północnej stronie Gór Stołowych (MIKUSEK & PIKULSKA 1999), w ostatnich latach widywane były coraz rzadziej. Między Wambierzycami a Radkowem spotykano też samicę z jagnięciem, co oznacza, że sporadycznie dochodziło do rozrodu (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Muflony były introdukowane po stronie czeskiej i tam mają główną ostoję. Po stronie polskiej szczególnie liczne są w Górach Sowich i Wałbrzyskich. Kozicę (*Rupicapra rupicapra*) obserwowano w 1996 roku okolicach Wodospadów Pośny a następnie po czeskiej stronie w Broumowskich Stenach (MIKUSEK & PIKULSKA 1999). Był to prawdopodobnie ten sam osobnik, który przywędrował ze Śnieżnika, gdzie żyje stadko kozic introdukowanych w początku lat 1970tych. Jest to podgatunek alpejski,

odmienny od kozicy tatrzańskiej. Jako gatunek obcy kozica jest w PGNS niepożądana.

WYKAZ GATUNKÓW SSAKÓW PNGS I ICH STATUS OCHRONNY.

W Polsce liczne gatunki ssaków podlegają ochronie gatunkowej ścisłej lub częściowej (Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 kwietnia 2004 Dz. U. 92.880). Gatunki szczególnie zagrożone opisane są w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt (GŁOWACIŃSKI 2001). Ponadto niektóre gatunki i ich siedliska objęte są ochroną jako obiekty zainteresowania Światowej Unii Ochrony Przyrody oraz Unii Europejskiej. Zasady ochrony reguluje szereg konwencji o charakterze międzynarodowym: 1. Konwencja Berneńska z dnia 19.09.1979) o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk. Konwencja Berneńska jest podzielona na szereg części, z czego ssaków dotyczą dwa załączniki: załącznik II zawierający spis ściśle chronionych gatunków zwierząt oraz załącznik III zawierający spis chronionych gatunków fauny; 2. Dyrektywa Rady (92/43/EWG z dnia 21 maja 1992) w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. Dyrektywa Siedliskowa), obowiązująca od chwili przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Ssaków dotyczy załącznik II zawierający spis gatunków, których ochrona wymaga wyznaczenia Specjalnych Obszarów Ochrony, stanowiących podstawę europejskiej sieci Natura 2000 oraz załącznik IV zawierający spis gatunków, które wymagają ścisłej ochrony. Nietoperze są ponadto chronione na mocy: 1. Konwencji Bońskiej chroniącej wędrowne gatunki dzikich zwierząt europejskich; 2. Porozumienia Bońskiego w sprawie ochrony nietoperzy w Europie, sygnowanych przez Polskę w 1996 roku.

PIŚMIENNICTWO

ANDERA M. 1987. Dormice (Gliridae) in Czechoslovakia. Part II. *Muscardinus avellanarius*, *Dryomys nitedula* (Rodentia, Mammalia) Folia. Mus. Rer. Natur. Bohem. Occid., Plezeň. Zoologica 26: 3-78.

BARTMAŃSKA J., INDYK F., PAWŁOWSKA-INDYK

- A., GOTTFRIED T. 2000. Ssaki Dolnego Śląska. Ogólnopolska Konferencja Teriologiczna, Lublin, 2000: 21-22.
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2002a: Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Łądek Zdrój (Ssaki). 1-71 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2002b: Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Złoty Stok (Ssaki). 1-86 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2002c: Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Kłodzko (Ssaki): 1-114 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2004. The occurrence of the fat dormouse *Glis glis* (LINNAEUS, 1766) in the Złote Mountains (East Sudety Mountains, Poland). *Fragm. Faun.* 47: 165-169.
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2004a. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Głuszycza (Ssaki): 1-80 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2004b. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Walim (Ssaki): 1-64 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2004c. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Pieszyce (Ssaki): 1-72 (msc).
- BARTMAŃSKA J., MOSKA M. 2007. (W druku). Nowe stanowiska ryjówki górskiej *Sorex alpinus* Schinz, 1837) i rzesorka mniejszego (*Neomys anomalus* Cabrera) w Sudetach. *Fragm. Faun.*
- BARTMAŃSKA J., NADOLSKA M. 1998. Występowanie borsuka (*Meles meles* L.) w południowo-zachodniej Polsce. Ogólnopolska Konferencja Teriologiczna, Białowieża 1998: 12.
- BARTMAŃSKA J., NADOLSKA M. 2003. The density and distribution of badger setts in Sudety Mts (Poland). *Acta Theriol.* 48: 1-11.
- CHUDOBA S., HAITLINGER R., HUMIŃSKI S. 1973. Drobne ssaki Sudetów Zachodnich. *Przeegl. Zool.* 17: 111-121.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red). 2001. Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. PWRiL, Warszawa.
- HAITLINGER R. 1973: Drobne ssaki Gór Sowich. *Przeegl. Zool.* 17: 107-111.
- HAITLINGER R. 1988. Nowe stanowisko *Neomys anomalus* CABRERA, 1907 (Insectivora, Soricidae) *Sicista betulina* (PALLAS, 1778) (Rodentia, Zapodidae) w Polsce. *Przeegl. Zool.* 32: 261-265.
- HAITLINGER R., HUMIŃSKI S. 1964: *Sorex alpinus* SCHINZ, 1837 (Mammalia, Soricidae) w Polsce. *Acta Theriol.* 9: 111-123.
- HAJDUK Z., HUMIŃSKI S., OGORZALEK A. 1969. Uwagi o występowaniu ryjówki górskiej (*Sorex alpinus* SCHINZ, 1837) w Sudetach. *Przeegl. Zool.* 13: 347-48.
- HAJDUK Z., STAWARSKI I. 1959. Obserwacje nad występowaniem gryzoni z rodziny Muscardinidae w rejonie Śnieżnika Kłodzkiego. *Przeegl. Zool.* 3: 127-129.
- JAKUBIEC Z. 1995. Niedźwiedź wrócił w Sudety. *Chrońmy Przyrodę* 4: 91-93.
- JAKUBIEC Z., SPISEK J. 1998. Pobyt niedźwiedzia w Sudetach w latach 1991-1998. *Szczeliniec* 2: 111-117.
- JĘDRZEJEWSKI W., NOWAK S., SCHMIDT K., JĘDRZEJEWSKA B. 2002. Wilk i ryś w Polsce - wyniki inwentaryzacji w 2001, *Kosmos* 54: 491-499.
- JURCZYSZYN M. 1997. Rozmieszczenie popielicy *Myoxus glis* (L.) (Rodentia, Myoxidae) w Polsce. *Przeegl. Zool.* 41: 101-108.
- KORYBO J. 1996. Jeleń europejski (*Cervus elaphus*) a środowisko przyrodnicze Parku Narodowego Gór Stołowych. *Mat. Symp. Nauk. „Środowisko Przyrodnicze Parku Narodowego Gór Stołowych”*. *Szczeliniec*: 115-132
- MIKUSEK R. 1999: Ryjówka górska *Sorex alpinus* w zrzutkach ptaków drapieżnych i sów na Ziemi Kłodzkiej (Sudety Środkowe). *Chroń. Przyt. Ojcz.* 5: 94-98.
- MIKUSEK R., PIKULSKA B. 1999. Ssaki Parku Narodowego Gór Stołowych. *Szczeliniec* 3: 109-119.
- MIKUSEK R., KLOUBEC S., OBUCH J. 2001. Diet of the Pygmy Owl (*Glaucidium passerinum*) in eastern part of Central Europe. *Buteo* 12: 47-59.
- MISZCZYSZYN A., MIKUSEK R. 1995. Skład pokarmu puchacza w Górach Bystrzyckich. *Przeegl. Zoologiczny* 39: 119-124.
- MOSKA M., BARTMAŃSKA J. 2002a. Ssaki. Inwentaryzacja przyrodnicza województwa Dolnośląskiego (Gmina Stronie Śląskie). WOŚ UW Wrocław (msc.).
- MOSKA M., BARTMAŃSKA J. 2002b. Ssaki. Inwentaryzacja przyrodnicza województwa Dolnośląskiego (Gmina Szczytna). WOŚ UW Wrocław (msc.).
- MOSKA M., BARTMAŃSKA J. 2004a. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Nowa Ruda (Ssaki). 1-72 (msc).

- MOSKA M., BARTMAŃSKA J.: 2004b. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Bielawa (Ssaki). 1-65.
- MOSKA M., BARTMAŃSKA J. Dormice Gliridae of the Bialskie Mountains (East Sudety, Poland). 6th International Conference on Dormice (Gliridae) 20-24 September 2005, Siedlce (Poland): 36.
- MOSKA M., BARTMAŃSKA J., STRZAŁA T. (w druku). Ssaki Gór Bialskich. Parki Nar. i Rez. Przyr.
- NADOLSKA M., BARTMAŃSKA J. 1998. Siedliska zajmowane przez borsuka (*Meles meles* L.) w południowo-zachodniej Polsce. VII Ogólnopolska Konferencja Teriologiczna. Białowieża, 28-30 września 1998.
- NADOLSKA M., BARTMAŃSKA J. 2000. Występowanie i preferencje środowiskowe borsuka *Meles meles* L. w Sudetach. VIII Ogólnopolska Konferencja Teriologiczna, „Bioróżnorodność i Ochrona Ssaków w Polsce”. Lublin 25-27 września 2000. Lublin, 2000: 73.
- OKARMA H., JĘDRZEJEWSKI W.: SCHMIDT K., ŚNIEŻKO S., BUNEVICH A. N., JĘDRZEJEWSKA B., 1998. Home ranges of wolves of the Białowieża Primeval Forest, Poland, compared with the other Eurasian populations. J. Mammal. 79: 842-852
- PIKULSKA B., MIKUSEK R. 1997. Popielica *Glis glis* L. w pokarmie sów z terenu Gór Stołowych. Przegl. Zool. 41: 109-111
- PIKULSKA B., MIKUSEK R. 1999b: Ssaki Pogórza Gór Bardzkich i Bystrzyckich w pokarmie płomykówki. Ogólnopolskie Sympozjum „Bioróżnorodność i potrzeby ochrony fauny Polski” Słupsk 1999: 220.
- PIKULSKA B., MIKUSEK R., 1998: Fauna ssaków z terenu Ziemi Kłodzkiej na podstawie analizy zrzutek płomykówki. VII Ogólnopolska Konferencja Teriologiczna, Białowieża 1998: 74.
- PIKULSKA B., MIKUSEK R. 1999a. Rzęsorek mniejszy (*Neomys anomalus* Cabrera, 1907) w południowo-zachodniej Polsce Ogólnopolskie Sympozjum „Bioróżnorodność i potrzeby ochrony fauny Polski” Słupsk 1999: 219.
- PIKULSKA B., MIKUSEK R. 1999b. Nowe stanowisko rzęsorka mniejszego (*Neomys anomalus* Cabrera, 1907) w Sudetach Środkowych. Przegl. Zool. 33: 201-205.
- PIKULSKA B., MIKUSEK R. w druku. Popielicowate Gliridae Gór Stołowych. Przyroda Sudetów.
- PUCEK Z. 1984. Klucz do oznaczania ssaków w Polsce. PWN, Warszawa.
- PUCEK Z., RACZYŃSKI J. 1983. Atlas rozmieszczenia ssaków w Polsce. PWN, Warszawa.
- REJL J. 1998. Rozšíreni rejsce vodního (*Neomys fodiens* Pennant) a rejsce černého (*Neomys anomalus*) v regionu výhodních Cech. Metody a výsledki studia drobných savců: 3-9.
- RUPRECHT A. L. 1983. *Barbastella barbastellus* (Schreber, 1774) W: PUCEK Z., RACZYŃSKI J. (red.). Atlas rozmieszczenia ssaków w Polsce. PWN, Warszawa: 91
- RYCHLIK L. 2000. Habitat preferences of four sympatric species of shrew. Acta Theriol. 45, suppl. 1: 173-190
- SEIDEL J. 1929. Zur Kenntnis schlesischer Fladermäuse. Abh. Naturf. Ges. Görlitz. 30 (1927): 1-39.
- ŚMIETANA W., WAJDA J. 1997. Wolf number changes in Bieszczady National Park, Poland. Acta Theriol. 42: 241-253.
- WISZNIOWSKA T., STEFANIAK K. 1996. Ssaki (Mammalia). W: JAHN A., KOZŁOWSKI S., PULINA M., (red.). Masyw Śnieżnika, zmiany w środowisku przyrodniczym. Polska Agencja Ekologiczna, Warszawa: 277-284.

SUMMARY

Mammals

The habitat conditions of the Stołowe Mts – the mosaic of forest, open areas, rocky outcrops and small water courses – favour survival and development of mammal populations. Over fifty out of the 97 terrestrial and semi-aquatic mammals known from Poland have been recorded from the area: seven species of insectivores, 15 bats, 14 rodents, one species of hare, 10 carnivores and six ungulates. Twenty seven of them are legally protected. The fat dormouse, common dormouse, forest dormouse, ermine, Alpine shrew and four species of bats (*Myotis dasycneme*, *Vespertilio murinus*, *Eptesicus nilssoni* and *Barbastella barbastellus*), all of them rare and endangered, are found within the borders of the Stołowe Mts National Park. The brown bear and wolf, though not permanent components of the fauna, are sometimes observed there during migration.

Fot. 1. Popielica (fot. R. MIKUSEK)

Fot. 2. Borsuk (fot. R. MIKUSEK)

Fot. 3. Kozioł sarny (fot. R. MIKUSEK)

Fot. 4. Łanie (fot. R. MIKUSEK)